

LJUDEVIT GAJ ȘI PAVEL JOZEF ŠAFARIK

Maria LAȚCHICI
Lecturer PhD, University of Bucharest

Abstract: This paper refers to the influence of the ideas of the Slovak linguist Pavel Jozef Šafarik to Ljudevit Gaj, the leader of Croatian national revival, also known as the Illyrian movement.

Keywords: Ljudevit Gaj, Pavel Jozef Šafarik, Croatian, national revival, Illyrian movement

Lucrarea de față abordează problema influenței ideilor lingvistului slovac Pavel Jozef Šafarik, căruia i-a fost dedicat simpozionul la care a fost susținută comunicarea cu titlul de mai sus, asupra lui Ljudevit Gaj, liderul *Mișcării de renaștere națională* din Croația, cunoscută și sub numele de *Mișcarea ilirică*.

Perioada în care sunt active cele două personalități de seamă ale lumii slave este o perioadă marcată de ample mișcări pe plan cultural și lingvistic în arealul slav, și anume secolul al XIX-lea, perioadă în care Croația a trecut printr-o multitudine de frământări sociale și politice.

Ljudevit Gaj, cunoscut mai ales ca lider al *Miscării de renaștere națională*¹ din Croația, a fost un scriitor și publicist, născut în nordul Croației, la Krapina, la 8. VII. 1809, și decedat la Zagreb, 20. IV. 1872. În familia sa se vorbea limba germană, ca de altfel în majoritatea familiilor cu stare din acea vreme din nordul Croației. Însă mama acestuia era vorbitoare nativă a dialectului croat kajkavian. A urmat liceul la Krapina, Varaždin și Karlovac. În 1827 a început studiul filosofiei la Viena, a continuat la Graz și mai târziu la Pesta. În 1832 vine la Zagreb unde va lucra o perioadă în domeniul juridic. Susține doctoratul în filosofie în 1834 la Leipzig și în același an obține aprobarea de a publica lucrări în limba croată, drept care în 1835 publică *Ziarul croat cu suplimentul literar săptămânal Danica croată, slavonă și dalmatină (Novine horvatske s tjednim književnim prilogom Danica horvatska, slavonska i dalmatinska)* și de atunci se va dedica în totalitate *Mișcării de renaștere națională* croate.

Mișcarea de renaștere națională croată (Hrvatski narodni preporod), cunoscută și sub numele de *Mișcarea iliră (Ilirski pokret)*, desfășurată între anii 1830 – 1850 este un o mișcare politică, socială și culturală care tindea transformării și reînnoirii vieții sociale, economice, politice și culturale nu numai în Croația ci și în țările și la popoarele slave vecine. În cazul concret al Croației, țelul primar a fost păstrarea și dezvoltarea identității naționale, și mai ales opunerea rezistenței față de germanizare, maghiarizare și italianizare.² Pentru atingerea acestor țeluri era nevoie de alegerea unei limbi standard și a unei ortografii comune care să joace rolul de liant (cultural, politic, popular) al moștenirii literare tridialectale croate. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestei mișcări

¹ *Hrvatski narodni preporod*

² Samardžija, Ante, Selak, Ante, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb, 2001, p. 247.

au fost Ljudevit Gaj, liderul mișcării, Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrija Demetar, Dragutin Rakovac, contele Janko Drašković, Vjekoslav Babukić ș.a.

Ideologia națională a liderului acestei mișcării, Ljudevit Gaj, care în timp a suferit modificari și completări, a fost influențată semnificativ de câteva aspecte: teoria privind originea iliră a Slavilor de sud, de legenda fraților Čeh, Leh și Meh care contura o imagine a unității sud-slave,³ de concepția națională central europeană potrivit căreia limba este principala caracteristică a identității naționale, de întâlnirea cu Jan Kollar, de moștenirea culturală croată și de istoria politică ca o confirmare a individualității etnice, politice și lingvistice.

Ljudevit Gaj, aflat la studii în străinătate, a avut prilejul de a întâlni personalități din domeniul culturii slavilor și de a dezbate despre evenimente și opere literare din acest areal care i-au lărgit orizonturile privind lumea slavă. Atunci a luat l-a cunoștință de clasificarea limbilor slave în patru limbi (rusă, polonă, cehă și iliră), precum și de pozițiile lui Jan Kopitar și Pavel Šafařík care, practic, negau existența limbii croate.

Din acest motiv, de foarte timpuriu, în el s-a născut ideea unei reforme lingvistice și ortografice croate, care cu timpul va deveni centrul preocupării sale. La început a considerat că dialectul kajkavian conserva cel mai bine trăsăturile formei arhaice a limbii croate, însă mai târziu își revizuieste poziția și ajunge la concluzia că piatra de temelie a unei limbii literare croate unice este moștenirea literară croată, cu accent pe literatura orașului Dubrovnik.

În anul 1832 a adunat în jurul său un grup de tineri entuziaști, cărora li s-a alăturat contele Janko Drašković, grup care a început planificarea înălțării culturale, științifice, educaționale și economice a tuturor principatelor croate după modelul țărilor europene dezvoltate. Sub numele de *Mișcarea iliră (Ilirski pokret)*, grupul avea ca program mai larg unificarea tuturor slavilor de sud, iar în sens restrâns unirea tuturor principatelor croate.

Pentru propagarea acestei mișcări Gaj, după ce obținuse în 1834 aprobarea de a publica în limba croată, s-a folosit la început de suplimentul literar al ziarului *Ziarul croat (Novine Horvatzke)*, și anume *Danica croată, slavonsă și dalmatină (Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka)*. Ziarul a fost scris și publicat în anul 1835, în dialectul kajkavian, iar *Danicza* în dialectele kajkavian și ștokavian, cu grafie veche. Un an mai târziu, în 1836 schimbă numele ziarului în *Ziarul popular iliric (Ilirske narodne novine)*, iar numele suplimentului literar în *Danica ilirică (Danica ilirska)*, folosind dialectul ștokavian și grafia nouă. Deși pentru orașul Zagreb, care tradițional se află în arealul dialectului kajkavian, introducerea dialectului ștokavian a constituit un act aproape revoluționar, prin această mișcare Gaj conferă ideologiei sale un sens geografic mai amplu, sud slav, evidențiind însă independența etnică a croaților și integritatea teritorială a Regatului Croației, Dalmației și Slavoniei în baza drepturilor municipale istorice.

³ Legenda celor trei frați Čeh, Leh și Meh apare în lucrarea lui Lj. Gaj, *Castelele de lângă Krapina (Schlosser bei Krapina)*, Karlstadt, 1826.

În 1845 numele de iliri a fost interzis, iar Ljudevit Gaj și-a pierdut rolul de lider al mișcării ilire. Într-e timp a stabilit legături cu emigrația polonă, care acționa împotriva Austriei și Rusiei.

În anul revoluționar 1848, a prezidat Adunarea Populară a Regatului Dalmației, Croației și Slavoniei și a colaborat cu banul Josip Jelačić, însă după câțiva ani cariera lui politică a intrat într-un con de umbră iar Ljudevit Gaj nu va mai reveni pe scena politică.

În istorie a rămas cunoscut în special ca lider al *Mișcării de renaștere națională* prin care a început practic crearea Croației moderne. Ca literat nu a lăsat opere însemnate, însă în domeniul limbii croate standard importanța sa nu constă în ceea ce a lăsat scris, pentru că până la urmă a scris foarte puțin (câteva cântece patriotice⁴, articole de ziar), ci prin ceea ce a inițiat, și anume reforma ortografiei croate care a reprezentat primul pas către unificarea tuturor croaților într-o singură limbă standard.

În anul 1830 la Buda, Gaj a publicat cartea *Compendiu de ortografie croato-slavă (Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja)*, în care a propune utilizarea în alfabetul latin a semnelor diacritice preluate din limbile cehă și polonă, precum și ortografia fonemică.⁵ Cartea a fost tipărită în croată și în germană, după sistemul *o literă - un sunet*⁶, pornind de la dialectul kajkavian care în acea vreme avea statut de limbă literară.

Această reformă a constituit un prim pas în standardizarea limbii croate care a culminat cu proclamarea limbii croate ca limbă oficială în Parlamentul croat în anul 1847⁷.

La mai mult de un secol și jumătate de la aceste evenimente evident am putea spune ca unul dintre cele mai potrivite răspunsuri referitoare la necesitatea acută a standardizării limbii croate a fost oferit de academicianul Dalibor Brozović, care nota: „Pentru că limbile standard sunt produsul *standardizării culturale* necesare societății moderne care se naște în cadrul proceselor de modernizare ale timpurilor noi. Funcția lor primară a fost crearea unui instrument de comunicare standardizat într-o societate tot mai modernă și complexă, în administrația de stat și în crearea unui spațiu cultural unic ca promotor al proceselor de modernizare. Națiunile moderne sunt în același timp și parte integrantă dar și produs al acestor procese de modernizare. Națiunile occidentale s-au format în interiorul unor state deja existente, preluând instituțiile acestora, adică s-au format după principiul *de la stat către națiune*, unde termenul de națiune trebuie înțeles în sens politic, adică comunități de cetățeni cu drepturi egale, indiferent de apartenența lor etnică, religioasă etc. Ori, procesul de formare a națiunilor central-europene a decurs în sens invers adică *de la națiune către stat*”⁸.

⁴ Cea mai cunoscută este poezia patriotică *Horvatov sloga i sjedninjenje*, cunoscută mai ales după primul vers *Još Horvatska ni propala*, pentru care a scris partitura muzicală F. Wiesner Livadić; vezi și Samardžija M, Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb, Pergamena, 2001, p.172-175.

⁵ Gaj a propus pentru notarea consoanelor palatale /tʃ/, /dz/, /dz/, /k/, /j/ , /ʃ/, și /z/ utilizarea tildei la fel ca în limbile polonă, cehă, slovacă. Propunerea privind utilizarea tildei o găsim și la Pavao Vitezović.

⁶ Samardžija M, Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb, 2001, pag.172-175 pag. 174

⁷ Până în anul 1847 limba oficială folosită în Parlamentul croat (Hrvatski sabor) a fost limba latină.

⁸ Vezi și Stančić, Nikša, *Grafija i ideologija: Hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, Zagreb, HAZU, Rad 492, Razred za društvene znanosti 43 (2005), p.261-296 precum și

Acest lucru era necesar pentru că în Monarhia Habsburgică, căreia îi aparțineau și teritoriile croate, aparatul de stat central nu era suficient de puternic ca să creeze în acele timpuri instituții de stat puternic centralizate, să asigure o administrație de stat centralizată cu o singură limbă standard⁹, iar acest lucru a lăsat spațiu elitelor sociale ale diferitelor etnii pentru a prelua "procesul standardizării culturale" și al "standardizării lingvistice" și să îl transforme în cadru propice pentru procesul de formare a națiunilor după principiul "de la națiune către stat."¹⁰

Acestea au fost condițiile în care s-a conturat modelul lingvistic al ideologiei naționale, model conform căruia au identitate națională doar acele comunități umane care au propria limbă. De aceea limba și cultura au devenit, pe teritoriul central-european, vectori ai autoidentificării naționale.

În cadrul Monarhiei Habsburgice Croația avea un statut specific, deoarece dispunea de instituții proprii cu elemente de statalitate tradițională, însă acestea nu acopereau întregul teritoriul istoric croat (Vojna Krajina, adică Regiunea militară de frontieră, și Dalmația), iar încercările de dobândire a unui grad de autonomie mai mare, de formare a unor instituții de stat moderne și de creare a unei limbi literare standard erau blocate pe de o parte, de eforturile centraliste ale Vienei, iar pe de altă parte de eforturile de centralizare ale elitelor maghiare, și nu în ultimul rând și de o elită autohtonă slabă. În aceste condiții, pe lângă argumentația istorică privind dreptul Croației, de fapt ale teritoriilor croate, la independență și unire, limba a devenit unul din cele mai importante elemente ale autoidentificării croate naționale, iar formarea limbii standard unul din scopurile primordiale ale perioadei dinaintea Mișcării de renaștere națională și mai ales din timpul acesteia (prima jumătate a secolului al XIX-lea)¹¹.

Din cele expuse privind situația socio-politică se poate deduce cu ușurință că perioada în care Ljudevit Gaj și-a început activitatea se configurau câțiva factori extrem de importanți care au influențat gândirea și modalitatea de acțiune a acestuia. Primul factor consta în faptul că existau trei dialecte (kajkavian, čakavian și stokavian), cu diferențe însemnate între ele; cel de-al doilea se referă la procesul de standardizare început de două două dintre dialectele menționate, kajkavian și stokavian (acesta din urmă câștigând tot mai mult teren); al treilea factor îl reprezintă concepția națională central europeană conform căreia limba este principala caracteristică a identității naționale,¹² și ultimul, dar poate cel mai "sensibil" pentru perioada de renaștere

Brozović, Dalibor, *Hrvatski jzik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, în "Hrvatska književnost u evropskom kontekstu" (ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić), Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta – Sveučilišna naklada Liber, 1978, p. 9-83

⁹ Dealtfel, acest lucru nici nu ar fi fost practic posibil. Teoretic, putea fi impusă limba germană ca limbă oficială.

¹⁰ Vezi și Stančić, Nikša, *Grafija i ideologija: Hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, HAZU, Rad 492, Zagreb, Razred za društvene znanosti 43, 2005, p. 267

¹¹ *Idem*, p. 268

¹² Se observă că pe teritoriile croate se putea vorbi în acea perioadă de „trei” limbi și nu una. Literatura croată nu era scrisă până la acea perioadă doar într-un dialect, ci și în dialectul kajkavian și stokavian. Dialectul čakavian deși pierduse din teren și nu mai era atât de folosit în scrierea operelor, dispunea de cea mai bogată moștenire literară, fiindcă tocmai în acest dialect au fost scrise primele opere literare mai însemnate/

populară, "negarea" într-o oarecare măsură a existenței limbii croate de către unii dintre cei mai de seamă slaviști ai vremii (P. J. Šafarik, Jernej Kopitar).

În fapt, cei mai importanți slaviști ai vremii, Jernej Kopitar, Pavel Jozef Šafarik (în tinerețe), iar alături de ei și Vuk Stefanovic Karadžić împărțeau arealul sud-slav în două limbi: slovenă, căreia i-ar fi aparținut și dialectul kajkavian din nordul Croației, și sârbă, care ar cuprinde toți vorbitorii de dialect ștokavian, catolici și ortodocși (iar conform unor interpretări i-ar fi cuprins și pe bulgari)¹³.

Fiind preocupat de problema națională încă din timpul liceului, Ljudevit Gaj odată ajuns la studii la Graz și Pesta, a dorit să se afirme printr-o lucrare din istoria croată. Încă din primul an, adică în 1827, a făcut cunoștință cu opera lui Pavel Šafarik, despre *Istoria limbii și literaturii slave în toate dialectele* (*Geshichte der slawischen Sprache und Literatur nach alle Mundarten*), operă care devenise o adevărată *Biblie* a mișcărilor naționale la popoarele slave.

A rămas însă profund dezamăgit și neplăcut surprins de faptul că Šafarik împărțea teritoriul croat între sloveni și sârbi. Cum era firesc pentru vârsta, dar și pentru perioada plină de elan și entuziasm de afirmare a identității naționale, a reacționat dur într-o lucrare (rămasă în manuscris) în care a încercat să rezume istoria croată până în secolul al XVI-lea cu dorința arzătoare de a dovedi continuitatea individualității croate statale și etnice¹⁴.

La fel de dureros a primit și ideea lui Jernej Kopitar, din *Gramatica* acestuia, referitoare la dialectul din nordul Croației, adică cel kajkavian, pe care Kopitar îl considera dialect al limbii slovene. În tot acest hățiș de noi informații și idei, Ljudevit Gaj cugetă tot mai intens la standardizarea limbii croate, a unei limbii croate unice (și nu împărțite în trei dialecte ca până atunci) atât de necesare pentru afirmarea identității naționale croate.

O perioadă intensă a vieții lui Gaj a început cu venirea lui la Pesta în 1829. Acolo l-a cunoscut pe Jan Kollar, pastorul comunității protestante din Pesta, poet și adept și adept la reciprocității slave, cu care a legat o strânsă prietenie. Prin intermediul acestuia intră în contact și cu Pavel Šafarik, pe atunci directorul gimnaziului din Novi Sad, căruia îi va furniza date despre literatura croată pentru a doua ediție a operei deja menționate a acestuia, *Istoria literaturii* (*Geschichte der Literatur*).

Astfel, la începutul anului 1831, Ljudevit Gaj și-a expus opiniile în lucrarea intitulată *Document privind limba și literatura croată* (*Spis o hrvatskom jeziku i knjizevnosti*) într-o manieră tranșantă, polemizând cu concepțiile național lingvistice contemporane care reprezentau un element al ideologiilor mișcărilor naționale la popoarele slave din cadrul Monarhiei Habsburgice. Nefericirea lui Gaj consta în faptul că acele clasificări lingvistice pe care le făcea slavistica vremii împărțeau teritoriul croat între limba slovenă și sârbă, deci nu puteau sub nici o formă să constituie un element al

¹³ Vezi și Stančić, Nikša, *Grafijska i ideološka: Hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, Zagreb, HAZU, Rad 492, Razred za društvene znanosti 43, 2005, p. 268

¹⁴ *Ibidem*

ideologiei naționale croate care să poată fundamenta identitatea națională croată pe identitatea lingvistică.

În acest document Ljudevit Gaj a respins argumentat afirmațiile lui Kopitar conform cărora dialectul croat, adică kajkavian din nordul Croației este parte a limbii slovene și la fel de dur a reacționat în acest document și la *Istoria limbilor și literaturilor slave* (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*) care numea locuitorii din Dalmația, din Dubrovnik, din Bosnia și din regiunea de est a Croației, adică Slavonia, sârbi de rit apusean, adică catolici (katolische Slawo-Serben), considerând totuși că aceștia erau asemănători croaților de pe râul Sava și Kupa prin limbă, dar și prin istorie și literatură (însă că în acest document ar fi dificil să îi prezinte separat), susținând că, de fapt, Šafarik din acest motiv i-a prezentat împreună într-un capitol separat (în istoria lui Šafarik, de la paginile 226 - 254)¹⁵. Cercetătorii lucrărilor lui Gaj susțin că, de fapt, Ljudevit Gaj a folosit mai mult o formă elegantă susținând că acesta ar fi fost motivul pentru care a considerat că Šafarik i-a descris împreună într-un capitol separat (în fapt, Šafarik nega existența limbii croate).

În același document, Gaj prezintă ideea unui dialect sud-slav care s-ar împărți în trei subdialecte (Unterdialekte): sloven, sârb și croat. Neagă faptul că dialectul kajkavian este doar o varietate a slovene, și aduce argumente gramaticale și lexicale pentru a dovedi că slovena și croata sunt limbi diferite, totul pentru a pleda în favoarea individualității limbii croate.

În mod special s-a referit la limba croaților ștokavieni, adică a acelei populații croate pe care Šafarik a numit-o slavo-sârbi catolici. Ljudevit Gaj a respins vehement această denumire lingvistică și națională a acestei populații și a început o lucrare istorică referitoare la aceste două popoare slave apropiate, dar diferite din punct de vedere lingvistic. Din nefericire nu a reușit să o finalizeze.

Din acest demers a lui Gaj, născut sub necesitatea imperioasă de a apăra continuitatea națională și lingvistică croată, reiese că pe lângă faptul că a răspuns argumentat afirmațiilor lui Pavel Šafarik, a prezentat și propria clasificare a limbilor și popoarelor sud-slave și „a dovedit, contrar clasificărilor slaviștilor de renume din acea vreme, că există o limbă croată, diferită de cea slovenă și sârbă, și că, în conformitate cu modelul de ideologie națională bazată pe modelul lingvistic, croații sunt o națiune individuală aparte.¹⁶ Opiniile lui Gaj expuse în acest document au avut drept scop afirmarea identității lingvistice și naționale croate, țel pe care l-a atins deplin.

Pe plan intern însă, mulți ani încolo după ce mișcarea, al cărei lider a fost Ljudevit Gaj, a ales dialectul ștokavian drept bază a unei limbi croate standard a fost supusă unor critici dure referitoare la alegerea acestui dialect¹⁷ și, din multe puncte de vedere justificate. Cu tristețe despre faptul că dialectul kajkavian nu a fost ales ca bază a limbii

¹⁵ Vezi și Stančić, Nikša, *Grafija i ideologija: Hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, HAZU, Rad 492, Razred za društvene znanosti 43 (2005), pag. 273.

¹⁶ Vezi și Stančić, Nikša, *Grafija i ideologija: Hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, HAZU, Rad 492, Razred za društvene znanosti 43 (2005), pag. 276.

¹⁷ A doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată de disputele dintre *Šcolile filologice croate* (*Borba hrvatskih filoloskih skola*).

croate standard a scris o sută de ani mai târziu și cel mai important scriitor croat din secolul al XX-lea, Miroslav Krleža în *Baladele lui Petrica Kerempuh* (*Balade Petrice Kerempuha*, 1936).

„Dialectul ștokavian, sau mai bine spus limba literară kajkaviană, nu a fost selectat ca bază pentru limba croată standard nu că nu ar fi fost potrivită, ci pentru că circumstanțele geografice (lingvistico-geografice) sociale și politice nu erau favorabile unei astfel de opțiuni, iar aceste motive sunt valabile și pentru limba literară čakaviană.”¹⁸

În cazul de față motivele au fost deopotrivă geopolitice și lingvistice. Și dacă din punct de vedere geopolitic s-a dovedit a fi o alegere justificată și inspirată, pe plan lingvistic a provocat și continuă să stârnească dispute aprinse.

Bibliografie:

Katičić, Radoslav, *Hrvatski jezik*, Zagreb, Školska knjiga, 2013

Moguš, Milan, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 1992

Samardžija, Ante, Selak, Ante, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb, Pergamena, 2001

Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 1982

Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990

SURSE DISPONIBILE PE INTERNET:

Stančić, Nikša, *Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Knj. 492., Razred za društvene znanosti, Knj. 43. (2005.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2005, disponibil pe

www.hazu.hr/~azrnic/eRad492/Rad492Stancic.pdf

Stančić, Nikša, „*Naš narod*“ *Ljudevita Gaja iz 1835. godine*, disponibil pe

<https://hrcak.srce.hr/file/86467>

www.enciklopedija.hr

DATE DESPE AUTOR: lect.dr.MARIA LAȚCHICI, Departamentul de Filologie Rusă și Slavă; domenii de interes: cultură și civilizație croată, dialectologie, literatură, teologie și istorie eclezială

¹⁸ Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990, pag.212.